

TRABZON VAZELON MANASTIRI PEYGAMBER İLYAS ŞAPELİ DUVAR RESİMLERİ

A. Nazlı SOYKAN*

ÖZ

Tarihî süreç içerisinde birçok uygarlığa ev sahipliği yapan Trabzon, Doğu Karadeniz Bölgesi'nin en önemli şehirlerinden biridir. Haçlı ordularının kutsal toprakları tekrar ele geçirmek amacıyla düzenledikleri IV. Haçlı Seferi sırasında, amaçlarından sapıp Konstantinopolis'i işgal etmeleri belki de Doğu Karadeniz Bölgesi mimarisi için dönüm noktası olmuştur. Trabzon Rum İmparatorluğu'nun 1204 yılında kurulmasından 1261 yılında yıkılmasına kadar bölgede birçok manastır ve kilise inşa edilmiştir. Komnenos sülalesinin başta olduğu bu dönem yapılarında, özellikle de manastırlarda farklı dönemlerde eklemeler yapıldığı görülmektedir. Yapılarda farklı zaman dilimlerinde farklı ustaların çalışmaları hem Konstantinopolis hem de bölgedeki yerel geleneklerin bir arada olmasına olanak sağlamıştır. Çalışmanın konusu Trabzon'un 45 km, Maçka'nın 14 km güneybatısında, Kiremitli Mahallesi'nin 5 km batısında Zavulon Dağı yamaçlarında yer alan Vazelon Manastırı Peygamber İlyas Şapeli'nin mimarisi ve duvar resimleridir. Araştırmada yapının mimari çizimleri yapılmış, günümüzdeki hâli fotoğraflarla belgelenmiş ve yapı bölge içinde benzer örnekleriyle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın ana konularından biri olan duvar resimlerinin de çizimleri yapılmış, günümüzdeki durumları fotoğraflarla belgelenmiş, ikonografilerine değinilmiş, üslup özellikleri ele alınmış ve hem bölge içinde hem de bölge dışındaki benzer özellikleriyle birlikte karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vazelon Manastırı, Komnenos Dönemi, Bizans Resim Sanatı, Trabzon, İlyas Peygamber.

THE WALL PAINTINGS IN THE PROPHET ELIAS CHAPEL OF THE VAZELON MONASTERY IN TRABZON

ABSTRACT

Trabzon, which has hosted many civilizations in history, is one of the most important cities of the Eastern Black Sea Region. It was possibly a turning point for the architecture of the Eastern Black Sea Region when the Crusaders deviated from their original purpose and occupied Constantinople during the IV. Crusade which was organized to recapture the holy lands. From the establishment of the Trabzon Greek Empire in 1204 to its collapse in 1261, many monasteries and churches were built in the region. It is observed that additions were made within different periods in monasteries and other structures of this period under the rule of Komnenos dynasty. The works of different masters in different time periods in the buildings allowed the local traditions of both Constantinople and the region to coexist. The focus of the study is the architecture and wall paintings of the Vazelon Monastery Prophet Elijah Chapel, located on the slopes of Zavulon Mountain, 45 km southwest of Trabzon, 14 km southwest of Maçka, 5 km west of Kiremitli District. During the research, architectural drawings of the building were made, its current state was documented with photographs and the building was evaluated comparatively with similar examples in the region. Wall paintings as one of the main subjects of the study were also drawn, their current status was documented with photographs, their iconography was discussed, their stylistic features were discussed and compared with their similar features both inside and outside the region.

Keywords: Vazelon Monastery, Komnenos Period, Byzantine Painting, Trabzon, Prophet Elias.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 30.06.2022; Yayına Kabul Tarihi: 01.09.2022

* Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, KARABÜK; ORCID: 0000-0002-8611-8936; E-posta: nazlisoykan@gmail.com

Giriş

Yüzyıllar boyunca Doğu Karadeniz Bölgesi'nin en önemli şehirlerinden biri olan Trabzon birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Başta Medler, Persler, Romalılar, Bizanslılar, Komnenoslar ve Osmanlılar olmak üzere Trabzon her dönemde tercih edilen bir şehir olmuştur. MÖ 1. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun egemenliğine giren Trabzon, 395 yılında Roma'nın ikiye ayrılmasıyla Doğu Roma sınırları içerisinde kalmıştır. Bizans İmparatorluğu döneminde Trabzon'un imarına büyük önem verilmiş, Iustinianus Döneminde şehirde birçok yapı ve kale inşa edilmiştir. 6. yüzyılda Iustinianus'un Hıristiyanlığı devreye sokmasıyla bölgedeki halk daha bağımlı hâle gelmiş, yeni kurulan kiliseler, manastırlar ve piskoposluklar İstanbul Patrikhanesi'ne bağlanmıştır (Gibbon, 1994, s. 91). II. Iustianus döneminde İslamiyet'in doğuşuyla birlikte, Müslüman akıncılar Trabzon'a kadar gelmişler ve 10. yüzyıla kadar bölgedeki hakimiyet Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında sürekli el değiştirmiştir (Öksüz, 2005, s. 20). Trabzon için en önemli tarihlerden biri 1204 Latin İstilası'dır. Latin İstilas sırasında İmparator Manuel Komnenos'un oğulları David ve Aleksius Komnenos Konstantinopolis'ten kaçmış ve Gürcistan'a sığınmışlardır. David ve Aleksius Komnenos, 1204 yılının Nisan ayında Gürcü Prenses Tamara'nın yardımıyla Trabzon'u ele geçirmiş ve böylece Trabzon Rum İmparatorluğu kurulmuştur (Belke, 1996, s. 92-93). 1214 yılına kadar David ve Aleksius Komnenos Trabzon Rum İmparatorluğu'nda ortak hüküm sürmüş, 1214 yılında David Komnenos'un ölümüyle birlikte Aleksius Komnenos imparatorluğun tek hükümdarı olmuştur. Özellikle 13. yüzyıldaki yeni oluşumla birlikte Trabzon bölgedeki en önemli ticaret merkezlerinden biri hâline gelmiştir (Atalar, 1999, s. 131-135). Trabzon'un 1204 yılında Komnenos Sülalesinin eline geçmesiyle birlikte imar çalışmaları fazlaşmış, bölgedeki imar faaliyeti 1461 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun eline geçene kadar devam etmiştir.

Çalışmanın konusu Trabzon, Maçka, Kiremitli Mahallesi'nde yer alan Vazelon Manastırı, Peygamber İlyas Şapeli'nin duvar resimleridir. Vazelon Manastır kompleksiyle ilgili ne yazık ki günümüze gelebilmiş araştırmaların sayısı sınırlıdır. Tournefort 17. yüzyılın sonları 18. yüzyılın başlarında bölgeyi ziyaret etmiştir. Gezginin notlarında Vazelon Manastırı'nda kaldıkları belirtilmekte fakat Peygamber İlyas Şapeli ile ilgili herhangi bir bilgi yer almamaktadır (2005, s. 120). Franz ve Eugene Cumont 20. yüzyılın başlarında bölgeyi ziyaret etmişler ve yayınlarında sadece Vazelon Manastırı'nın nasıl görüldüğünden bahsetmişlerdir (1906, s. 371). Şapeldeki duvar resimlerinin durumuna ilk değinen araştırmacı Rice'tır. Araştırmacı yayınında duvar resimlerinin iyi işçilikle yapıldığından ve korunmuş olduğundan söz etmektedir (1930, s. 79). 20. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Peygamber İlyas Şapeli ve duvar resimleriyle ilgili daha fazla bilgi verildiği görülmektedir. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yaptıkları araştırmaları toplu hâlde ele aldıkları kitaplarında Bryer, Winfield, Ballance ve Isaac kitaplarında şapelin örtü sisteminin yangında zarar gördüğünden ve duvar resimlerinin 15. yüzyıldan önceye tarihlenebileceğinden bahsetmişlerdir (2002, s. 298). Bryer ve Winfield'in 2007 yılında yayımladıkları eser özellikle Peygamber İlyas Şapeli'nde bulunan duvar resimlerini liste hâlinde ayrı ayrı incelemesi bakımından oldukça önemlidir (2020, s. 565-572, 583-584, 928-931). Köse ve Demcius yayınlarında Peygamber İlyas Şapeli'nin duvar resimlerini Bryer ve Winfield'in tanıtımlarından yararlanarak anlatmışlardır (2014, s. 259-272). Manastır kompleksiyle ilgili en kapsamlı çalışma 2021 yılında Ordu Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nde Kübra Köse tarafından gerçekleştirilen yüksek lisans tezidir. Çalışmada manastırın bölümleri hem günümüz kalıntılarından hem de dönem kaynaklarından yararlanılarak oldukça titiz bir şekilde ele alınmıştır. Araştırmada Peygamber İlyas Şapeli'nin duvar resimlerinin bazı sahnelerinin çizimi yapılmıştır, bu sanat tarihi açısından

oldukça önemlidir fakat sahne tanımlarında genellikle Bryer ve Winfield'in tanımlarından yararlanılmıştır (2021).

Vazelon Manastırı Trabzon'un 45 km, Maçka'nın 14 km güneybatısında, Kiremitli Mahallesi'nin 5 km batısında Zavulon Dağı yamaçlarında yer almaktadır. Orijinalinde dört katlı olan manastır kompleksinden günümüze ana kilise (katholikon), Peygamber İlyas Şapeli, keşiş hücreleri, idari binalar, konut binası, mutfak-yemekhane (Trapeza), ayazma ve sarnıç bölümleri gelebilmiştir (Şekil 1-2).

Peygamber İlyas Şapeli

Peygamber İlyas Şapeli manastır yapı topluluğunun kuzeyinde yer almaktadır. Kuzeydoğu- güneybatı doğrultusunda, tek nefli olarak inşa edilen yapı dikdörtgen planlıdır (Şekil 3-11). Örtü sisteminin büyük bir bölümü ve doğu duvarın bir kısmı yıkılan yapının beden duvarları günümüze gelebilmiştir. Batıda yuvarlak kemerli dikdörtgen bir kapı ile girilen yapı, doğuda içten ve dıştan yarım daire apsisle son bulmaktadır. Günümüze gelebilen bölümlerden ve eski fotoğraflardan anlaşıldığı kadarıyla yapının örtü sistemi içte beşik tonoz, dışta ise kiremit ile örtülmüştür.

Duvar Resimleri

Peygamber İlyas Şapeli'nin kime adandığı hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Trabzon Metropolitliği sonraki dönemlerde de Atina Başpiskoposluğu yapan Chrysanthos, şapeli Topalides gibi¹ Aziz İlyas Şapeli olarak tanımlamıştır (Topalides, 1909, s. 44, 85; Chrysanthos, 2007, s. 485). Aziz İlyas adı 104 (15), 115 (95) ve 93 (44) numaralı Vazelon Sözleşmelerinde de geçmektedir (Artun, 2006, s. 45). Bir diğer görüş de erken tarihli olabileceği varsayılan Aziz Nikolaos graffitisinin üzerine kırmızı bordür çizili bir duvar yazısıdır: "ουτος ο ναος του Προδρομου ο νεκτησε [ο] βασιλε[υ]ς." (Bryer vd. 2020, s. 566). Yazıtta Prodomos ifadesi geçmesine rağmen hem şapeldeki Aziz İlyas siksulunun fazlalığı hem de yazıtın bir hacı graffiti olması şapelin Ioannes Prodomos'a ithaf edilemeyeceğini düşündürmektedir. Tüm bu bilgiler ışığında şapelin Peygamber İlyas'a ithaf edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Peygamber İlyas Şapeli'nin duvarları ve örtü sistemi neredeyse boş yer kalmayacak şekilde duvar resimleriyle bezenmiştir. Bryer ve Winfield şapelde toplam 34 tasvir tespit etmiştir. Araştırmacılar şapeli üçe ayırmışlar, en üstten başlayarak saat yönünde tasvirler numara vermişlerdir (Şekil 12). Tasvirlerden bazıları günümüze nispeten iyi durumda gelebilmişken, bazıları da neredeyse tanımlanamayacak hâlde gelmişlerdir. Şapelin batı duvarında sırasıyla Koimesis (Meryem'in Ölümü) (4), İsa'nın Vaftizi (8), Lazarus'un Dirilişi (9), Tanımlanamayan Bir Aziz (25), Aziz Makarius (26), Konstantinos ve Helena (27) (Şekil 13); kuzey duvarında Çarmıhta İsa (10), Anastasis (Diriliş) (11), Metamorphosis (Başkalaşım) (12), Aziz Demetrius (28), Aziz Theodore (29), Aziz Eugenius (30), Aziz Georgius (31), Ioannes Prodomos (32), Theotokos Meryem (33) ve İsa (34); doğu duvarda Deesis (1), Cennet Melekleri (5), Aziz Athanasius (13), Nazianuslu Aziz Gregorius (14), Aziz Basileus (15), Ioannes Khrysostomos (16), (Nyssalı) Aziz Gregorius (17) ve Aziz Nikolaos (18); güney duvarda Meryem'e Müjde (6), İsa'nın Doğumu ve Tapınağa Takdim (7), İlyas Peygamber (19), (Elyesa) Peygamber (20), Martir (21), Aziz Arsenius (22), Aziz Euthymius (23) ve Çileci Aziz (24); tonozda ise Analipsis (Göğe Yükseliş) (2) ve Pentekoste (Kutsal Ruhun Havarilerin Üzerine İnişi) (3) tasvir edilmiştir².

¹ Topalides, günümüze kadar gelemeyen fakat skete (çilehane, keşişlerin sığınma yeri) olarak bahsettiği, manastırdan yaklaşık 1-1,5 km batıda olan ve modern zamanlara kadar ayakta kalan başka bir Aziz İlyas Şapeli'nin varlığından söz etmektedir.

² Sıralama batı duvar üst seviyeden beden seviyesine doğru saat yönünde verilmiştir. Sahnelerin yerlerinin net anlaşılabilmesi adına Bryer ve Winfield'in kullandığı numaralar verilmiştir.

Batı duvarın en üst seviyesinde Koimesis (Meryem'in Ölümü) sahnesi yer almaktadır (Şekil 14-16). Kanonik İncillerde yer almayan konu için en önemli ikonografik kaynaklar Studioslu Theodoros'un Damaskinoslu Ioannes'e yazdığı mektuplardır (Taft vd. 1991, s. 653). Kırmızı kalın bir çerçeveye sınırlandırılan kompozisyonun merkezinde Meryem yer almaktadır. Elleri göğsünde çapraz kavuşturulmuş Meryem mavi bir khiton giymekte ve yatağa uzanmış olarak tasvir edilmektedir. Meryem'in yatağının üstünde uçlarında inciler ve değerli taşlar olan kırmızı bir örtü bulunmaktadır. Meryem'in başucunda Petrus, piskoposlar, havariler ve Kudüs'ü simgeleyen yapılar yer almaktadır. Yeşil khiton üstüne sarı himation giyen Petrus bir eliyle buhurdanı sallarken diğer eliyle de kapalı bir kodeks tutmaktadır. Kırmızı himation giyen Pavlus yatağın yanında, mavi himation giyen Ioannes Theologos ayakucunda, ikisi de Meryem'e doğru uzanmış olarak tasvir edilmiştir. Ioannes Theologos'un arkasında da yine havariler yer almaktadır. Pavlus'un arkasında yeşil khiton ve üzerine sarı himation giyen İsa, ayakta ve elinde de eidolon (Meryem'in ruhunun kundaklanmış bir bebek olarak tasvir edilmesi) ile betimlenmiştir. İsa elindeki eidolonu meleklerle doğru uzatmaktadır.

Batı duvarın güney orta bölümünde İsa'nın Vaftizi sahnesi yer almaktadır (Şekil 17-19). Sahnenin ikonografik kaynakları Matta (3: 13-17), Markos (1: 9-11), Luka (3: 21-22), Yuhanna (1: 29-34), Pavlus'un Romalılara Mektubu (6: 3), Pavlus'un Korintlilere Mektubu (10: 1-4), Petrus'un Birinci Mektubu (1: 12) ve apokrift Ebionitler İncili'dir. Ebionitler İncili'nde vaftiz, tövbe banyosu olarak anılmaktadır (Barut vd. 2021, s. 76). Sahnenin merkezinde ayakta Şeria Nehri'nin içinde, kırmızı halesiyle İsa, genelde perizoma giyimli betimlenirken burada geleneksel şemanın aksine çıplak tasvir edilmiştir. İsa'nın başının üstünde altta Iesus Christos'un (*Ἰησοῦς Χριστός*) kısaltması olan *IC XC*, üstte *H Βάπτισις* (Vaftiz) yazısı yer almaktadır. Yazıların üstünde ise ışık huzmesinden İsa'ya doğru inen güvercin tasvir edilmiştir. İsa'nın sağında Ioannes Prodromos (Vaftizci Yahya) sağ eli İsa'nın başının üzerinde ışık huzmesine bakar durumda betimlenmiştir. İsa'nın solunda yeşil, sarı himation giyen üç melek ellerini kapatan örtülerle İsa'ya dönük şekilde tasvir edilmiştir.

Batı duvarın kuzey orta bölümünde Lazarus'un Dirilişi sahnesi yer almaktadır (Şekil 20-22). Sahnenin ikonografik kaynakları Yuhanna İncili'nde (11: 1-44) belirtilmektedir. Apokrif Nikodemus İncili'nde de (5: 45) detay verilmemekle birlikte sadece olaydan bahsedilmektedir. Geleneksel şemada olduğu gibi konu iki dağın arasında geçmektedir. Kompozisyonun merkezinde İsa ve Lazarus yer almaktadır. Kırmızı khiton üzerine mavi himation giyen İsa bir eliyle Lazarus'u kutsarken diğer elinde de içinde "Lazarus, ayağa kalk!" yazan kapalı bir rotulus tutmaktadır. İsa'nın başının solunda *IC XC*, üstünde de *H ἐγερσις τοῦ Λαζάρου* (Lazarus'un Dirilişi) yazmaktadır. İsa'nın sağında havariler, solunda da Lazarus bulunmaktadır. Lazarus lahit içinde, haleli, kefenli sargılı ve sahneye dik yerleştirilmiştir. Lazarus'un hemen sağında sargılarını çözen bir figür, figürün altında da lahitin kapağını taşıyan bir figür bulunmaktadır. Lazarus'un arkasında mucizeye tanıklık eden altı Yahudi tasviri yer almaktadır. Figürlerden bazıları Lazarus'un dört gündür ölü olduğu için koktuğunu burunlarını kapatarak göstermektedirler.

Batı duvarın güney alt bölümünde Aziz Makarius ve tanımlanamayan bir Aziz figürü yer almaktadır (Şekil 23-24). Sahnenin solunda tasvir edilen Aziz Makarius günümüzde tahrip olmuştur, fakat Bryer ve Winfield'in gördükleri *ὁ ἅγιος Μακάριος* (Aziz Makarius) yazıtıyla tanımlanmaktadır (2020, s. 570). İnce, uzun ve çıplak tasvir edilen aziz sağ eliyle sakalını tutmaktadır. Sahnenin sağında Aziz Makarius gibi cepheden, ayakta ve haleli tasvir edilen Aziz'in kim olduğu anlaşılamamaktadır. Aziz inciler ve değerli taşlarla süslü, kırmızı khiton üstüne koyu yeşil himation giymektedir. Aziz sağ eliyle takdis işareti yaparken, sol elinde de kapalı bir rotulus tutmaktadır.

Batı duvarın kuzey alt bölümünde Konstantinos ve Helena tasvirleri yer almaktadır (Şekil 25, 27). Sahnenin merkezinde Gerçek Haç, sağında Helena, solunda da Konstantinos tasvir edilmiştir. Konstantinos sağ eliyle haçı gösterirken Helena sol eliyle haçı tutmaktadır. Haçın üzerinde dört büyük Epsilon (ϵ) yer almaktadır. Bryer ve Winfield figürlerin başlarının yanlarında *ὁ ἅγιος Κωνσταντίνος, ἡ ἅγια Ἑλένη* (Aziz Konstantinos, Azize Helena) yazıtlarının yer aldığını belirtmektedir (Şekil 26) (2020, s. 570), fakat bahsi geçen yazıtların günümüzde neredeyse okunamayacak kadar tahrip oldukları görülmektedir. Konstantinos yeşil khiton üzerine inciler ve değerli taşlarla süslenmiş kırmızı loros giymekte, Helena yeşil khiton üzerine kırmızı, sarı loros giymektedir. Her iki figürün de başlarında stemma (taç), ucunda da iki dizi inci bulunmaktadır.

Kuzey duvarın batısında üst seviyede sağda Çarmıhta İsa ve solda Anastasis (Diriliş) sahneleri yer almaktadır (Şekil 28). Günümüze oldukça tahrip olmuş bir şekilde gelen sahnelerin tasvirleri ve çizimleri eski fotoğraflar sayesinde yapılabilmektedir.

Kompozisyonun sağında yer alan Çarmıhta İsa sahnesinin ikonografik bilgileri Matta (27: 33-56), Markos (15: 22-41), Luka (23: 32-48), Yuhanna (19: 18-31) ve apokrif Nikodemus İncili'nde (9: 12-16) anlatılmaktadır. Kompozisyonun merkezinde Çarmıhta İsa, solunda Meryem, sağında ise Ioannes Theologos (İncilci Yahya) yer almaktadır (Şekil 29, 31). Sahne günümüzde oldukça tahrip olmuş, sıvaların büyük çoğunluğu yüzeyden kopmuştur. Sahnenin sol üstünde *Η Σταύρωσις* (Çarmıha Gerilme) yazıtı yer almaktadır. Haçın üst kolunun her iki yanında *ΙC ΧC*, kristogramın ortasında da *Ο βα(σιλεύς) τῆς δόξης* (Zaferin Kralı) yazmaktadır (Şekil 30). Çarmıha gerilmiş olarak tasvir edilen İsa perizonion giymektedir. İsa'nın sağında Meryem, solunda da Ioannes Theologos yer almaktadır. Meryem'in başının üstünde *MHP ΘV* (Tanrıanası), Ioannes Theologos'un başının üstünde de *Ὁ ἅγιος Ἰωάννης Ὁ Θεολόγος* (Ioannes Theologos) yazmaktadır. Meryem mavi himation, Ioannes Theologos ise kırmızı khiton üzerine yeşil himation giymektedir. Sahnenin en üstünde, çarmıhın iki yanında elleriyle yüzlerini kapatan iki melek tasvir edilmiştir.

Kompozisyonun solunda yer alan Anastasis (Diriliş) sahnesinin ikonografik bilgileri Nikodemus İncili'nde (17: 3) anlatılmaktadır. Sahnenin merkezinde İsa, solunda Adem, Havva ve Habil, sağında da Davut Peygamber, Süleyman Peygamber ve Ioannes Prodromos (Vaftizci Yahya) yer almaktadır (Şekil 32-34). Sahnenin en üst seviyesinde *Ἡ Ἀνάστασις* (Anastasis) yazmaktadır. Kırdığı Hades kapıları üstünde duran İsa sağ eliyle Adem'in bileğini tutmakta, sol elinde de haç bulunmaktadır. Mavi himation giyen Adem'in arkasında Havva ve Habil yer almaktadır. İsa'nın sağındaki figürlerden genç olan Süleyman Peygamber, yaşlı olan ise Davut Peygamber'dir. Her iki peygamber de yeşil khiton üzerine inciler ve değerli taşlarla süslenmiş kırmızı loros giymekte, başlarında stemma, ucunda da iki dizi inci bulunmaktadır. Peygamberlerin arkasında ise Ioannes Prodromos kahverengi bir pelerin giymektedir.

Kuzey duvarın doğusunda üst seviyede Metamorphosis (Başkalaşım) sahnesi yer almaktadır (Şekil 35). Sahnenin ikonografisini Matta (17: 1-8), Markos (9: 2-8), Luka (9: 28-36), Petrus'un İkinci Mektubu (1: 17), apokrif Petrus'un Vahyi ve Yuhanna'nın İşleri (90-91) anlatmaktadır. Neredeyse tanımlanamayacak hâle gelmiş sahnenin merkezinde beyaz ışık huzmesinin içinde İsa tasvir edilmiştir. Sahnenin büyük bir bölümü tahrip olduğu için diğer figürler anlaşılacakla birlikte, konunun ikonografisi düşünüldüğünde İsa'nın sağında ve solunda haleli iki figür Musa ve İlyas peygamberler olmalıdır. Kompozisyonun alt seviyesi tamamen yok olduğu için bu bölümde Petrus, Yakup ve Yuhanna'nın olup olmadığı anlaşılabilir.

Kuzey duvarın batısında alt seviyede Aziz Demetrius, Aziz Theodore, Aziz Eugenius ve Aziz Georgius tasvirleri yer almaktadır (Şekil 36, 38). Figürler günümüze oldukça tahrip

olarak geldiklerinden dolayı tasvir ve çizimleri eski fotoğraflar sayesinde yapılabilmıştır. Sahnede sağdan sola doğru sırasıyla Aziz Demetrius, Aziz Theodore, Aziz Eugenius ve Aziz Georgius tasvir edilmiştir. Aziz Demetrius ve Aziz Theodore tasvirleri günümüzde tanınmaz hâldedir. Aziz Eugenius ve Aziz Georgius ise Bryer ve Winfield'in fotoğraflarından anlaşıldığı üzere askeri kıyafetler içinde, ellerinde kalkanlarla tasvir edilmişlerdir (Şekil 37). Aziz Eugenius'un başının solunda *ὁ ἀγ(ιος) Εὐγένιος ὁ Τραπεζοῦντ(ος)* (Trabzonlu Aziz Eugenius), Aziz Georgius'un başının solunda da *ὁ ἀγ(ιος) Γεώργιος* (Aziz Georgius) yazmaktadır.

Kuzey duvarın doğusunda alt seviyede Ioannes Prodromos, Meryem ve İsa tasvirleri yer almaktadır (Şekil 39). Figürler günümüze oldukça tahrip bir şekilde geldikleri için ayrıntılar anlaşılamamıştır.

Doğu duvar üst seviyede Deesis sahnesi yer almaktadır (Şekil 40). Kompozisyonun merkezindeki İsa'nın sadece halesinin bir parçası günümüze gelebilmiştir. İsa'nın sağında Meryem ve İlyas Peygamber, solunda ise Ioannes Prodromos ve Elyesa Peygamber yer almaktadır (Şekil 41-42). Saç ve sakalı beyaz tasvir edilen İlyas Peygamber beyaz khiton üzerine açık pembe himation, Meryem ise mavi khiton üzerine kırmızı himation giymektedir. Sahnedeki diğer figürler tanımlanamayacak hâldedir.

Doğu duvar apsis yarım kubbesinin kemerinde Yunanca büyük harflerde Mezmur'dan (102: 19-20) alıntı yapılmıştır (Şekil 43-44). Yazıtta *"RAB yücelerdeki kutsal katından aşağı baktı, Göklerden yeryüzünü gözetledi, Tutsakların iniltisini duymak, Ölüm mahkûmlarını kurtarmak için. Bu (tarihi kayıt) 1219 yılın da boyandı* (Rapti, 2017, s. 12)" ifadesi yer almaktadır.

Doğu duvar orta seviyede Cennet Melekleri tasviri yer almaktadır (Şekil 45-49). Deesis sahnesine doğru diz çöker şekilde tasvir edilen melekler korosu açık pembe, beyaz, kırmızı khiton üzerine incilerle ve değerli taşlarla süslenmiş sarı, yeşil, kırmızı pelerin giymektedirler.

Doğu duvar alt seviye kuzeydoğu köşede Aziz Athanasius, Nazianuslu Aziz Gregorius ve Aziz Basileus tasvirleri yer almaktadır (Şekil 50). Günümüze omuzdan yukarısı gelebilen, beyaz stikharion ve siyah haçlı phenolion giyen Aziz Athanasius'un başının solunda *Ὁ ἀγ(ιος) Αθ(ανάσιος)* (Aziz Athanasius) yazmaktadır. Başının solunda *Ὁ ἀγ(ιος) Γρηγόριος Ὁ Θεολόγ(ος)* (Teolog Aziz Gregorius) yazıtı bulunan Nazianuslu Aziz Gregorius da beyaz stikharion ve siyah haçlı phenolion giymekte, elinde de açık bir rotulus tutmaktadır. Yazıtta *ο τας κοι / νος ταν / τας και συμφω(νους) τις αιτα τας (αιτησεις ?)* yazmaktadır. Günümüzde oldukça tahrip olan yazıtın, Bryer ve Winfield tarafından İkinci Antiphon'un açılışı ile başladığı belirtilmektedir (Şekil 51-52) (2020, s. 569). Yüzü tamamıyla tahrip olan Aziz Basileus beyaz stikharion ve siyah haçlı açık pembe phenolion giymektedir.

Doğu duvar alt seviye güneydoğu köşede Ioannes Khrysostomos, (Nyssalı?) Aziz Gregorius ve Aziz Nikolaos tasvirleri yer almaktadır (Şekil 53). Bryer ve Winfield'in unvanını tanımlayabildikleri Ioannes Khrysostomos günümüzde tamamen tahrip olmuştur. Yer yer yeşil çizgileri olan beyaz stikharion ve siyah haçlı phenolion giyen (Nyssalı?) Aziz Gregorius'un başının solunda *ὁ ἀγ(ιος) Γρηγόρηος* (Aziz Gregorius) yazıtı yer almaktadır. Elinde tuttuğu açık rotulusun üzerindeki yazılar günümüzde okunamayacak hâldedir, fakat Bryer ve Winfield yazıtın ilk Antiphon'un açılışı ile başladığını belirtmektedir. Yazıtta *Κ(ύριε) ὁ Θε(ός)ς'η / μών ού / τό Κράτος / ἀ(νε)ίκαστον / κ(αί) ἡ δόξα* yazmaktadır (2020, s. 569). Aziz Nikolaos yer yer açık pembe çizgileri olan beyaz stikharion ve siyah haçlı phenolion giymekte ve başının solunda *ὁ ἀγ(ιος)* (Aziz) unvanı yer almaktadır. Aziz Nikolaos'un da elinde tuttuğu açık rotulus üzerindeki yazı günümüzde okunamayacak durumdadır. Bryer ve Winfield yazıtın İkinci İnanç Duası'nın

açılışından olduğunu belirtmektedir. Yazıtta $\delta(\pi\omega\varsigma)$ $\acute{\upsilon}(\pi\acute{o}$ $\tau\omicron\upsilon\bar{/}$ $\kappa\rho\acute{\alpha}\tau\omicron\upsilon\bar{\jmath}$ / $\pi(\acute{\alpha}\nu\tau)\omicron(\tau\epsilon)$ yazmaktadır.

Güney duvarın doğusunda üst seviyede Meryem'e Müjde tasviri yer almaktadır (Şekil 54). Sahnenin ikonografisini Luka (1: 26-37) anlatmaktadır. Kırmızı çerçeve içine alınan kompozisyonun günümüze çok az bir kısmı gelebilmiştir. Günümüze gelebilen kısımlarında Gabriel'in yeşil khitonlu ve kırmızı kanatlı tasvir edildiği, Meryem'in ise erguvan renginde himation giydiği anlaşılmaktadır. Bryer ve Winfield'in fotoğraflarından kompozisyonda mimari detayların olduğu görülmektedir (Şekil 55a-b).

Güney duvarın doğusunda üst seviyede İsa'nın Doğumu ve Tapınağa Takdim sahneleri yer almaktadır (Şekil 56). Kırmızı çerçeve içine alınmış iki sahnenin doğusunda İsa'nın Doğumu yer almaktadır. İsa'nın Doğumu'nun ikonografisi Matta (1: 18-25), Luka (2: 6-7), Barnabas İncili (3-4), İsa'nın Birinci Çocukluk İncili (1: 1-21), Pseudo-Matta İncili (13-14) ve Yakut İncili'nde (17-21) anlatılmaktadır. Sahneden günümüze sadece kompozisyonun merkezindeki Meryem'in halesinin üst ucu ve üç Melek gelebilmiştir. Bryer ve Winfield'in fotoğraflarından anlaşıldığı üzere kompozisyonun merkezinde Meryem, sağında kundaklanmış İsa, İsa'nın hemen yanında öküz ve eşek tasvirleri yer almaktadır. Kompozisyonun en sağında Üç Müneccim Kral (Gaspar, Melkior ve Baltazar) yer almakta, kompozisyonun solunda ise üç melek İsa'nın doğumunu çobana haber verir şekilde tasvir edilmiştir (Şekil 56) (2020, s. 928). İsa'nın Doğumu sahnesinin batısında Tapınağa Takdim sahnesi yer almaktadır (Şekil 56). Meryem ve Yusuf'un kırkıncı günde İsa'yı tapınağa getirmesi ikonografisi Luka (2: 22-39) ve Pseudo-Matta İncili'nde (15) anlatılmaktadır. Oldukça tahrip bir şekilde günümüze gelmesine rağmen sahne tasvir edilebilmektedir. Sahnenin sağında yeşil khiton giyen Simeon kucığında çocuk İsa'yı tutmaktadır. Sahnenin solunda Meryem, Yusuf ve Anna tasvir edilmiştir. Meryem'in ellerinde bir örtü bulunmakta, mavi khiton üzerine erguvani himation giymekte, Yusuf ise kırmızı bir himation giymektedir. Günümüze Anna'nın sadece halesinin üst ucu gelebilmiştir.

Güney duvarın alt seviyesinde doğuda iki figür bulunmaktadır (Şekil 58). Bryer ve Winfield figürlerden sağdakinin isminin okunabildiğini ve İlyas Peygamber olduğunu, soldakinin ise ikonografiden yola çıkarak Elyesa Peygamber olabileceğini belirtmişlerdir (2020, s. 569). Günümüzde oldukça tahrip olan tasvirlerin ikisi de yeşil khiton üzerine, açık pembe himation giymektedir.

Güney duvarın alt seviyesinde batıda dört figür bulunmaktadır (Şekil 59). Figürler ayakta, cepheden tasvir edilmişlerdir. Araştırmacılar batıya doğru sırasıyla ilk figürün elinde tuttuğu beyaz haçtan yola çıkarak bir martir; ikinci figürün sahnede bulunan yazıt yardımıyla Aziz Arsenius; üçüncü figürün Aziz Euthymios ve son figürün de uzun beyaz saçlarından yola çıkarak çileci bir Aziz olabileceğini belirtirler (2020, s. 569-570).

Giriş kapısı sövesinin güney duvarında bir figür bulunmaktadır (Şekil 60). Günümüzde yüzü tamamen tahrip edilen figür, haleli, ayakta ve cepheden tasvir edilmiştir. Figürü tanımlayacak herhangi bir yazıt bulunmamaktadır.

Tonozun batı kısmında Pentekost (Kutsal Ruhun Havarilerin Üzerine İnişi) sahnesi yer almaktadır (Şekil 61-62). Kelime anlamı *Ellinci Gün* olan sahnenin ikonografisi Elçilerin İşleri'nde (1: 3-5, 8-9, 2: 1-4) anlatılmaktadır. Kuzeyde altı, güneyde altı olmak üzere On İki Havarî karşılıklı oturur şekilde tasvir edilmiştir. Sahnenin ortası tonoz yıkıldığı için yok olmuştur. Havariler kırmızı, yeşil, sarı khiton üzerine mavi, kırmızı, yeşil, açık pembe himation giymektedir. Havarilerin altında yine karşılıklı olarak kuzeyde ve güneyde dilimli kemer içinde ayakta ikişer figür yer almaktadır. Figürler tahrip oldukları için kim oldukları anlaşılamamıştır.

Tonozun doğu kısmında Analipsis (Göge Yükseliş) sahnesi yer almaktadır (Şekil 63-65). Sahnenin ikonografisi Elçilerin İşleri'nde (1: 9-14) anlatılmaktadır. Tonozun yıkılmasından dolayı oldukça tahrip olmuş sahneden günümüze sadece karşılıklı yerleştirilen kuzeyde altı ve güneyde altı olmak üzere On İki Havarî'nin belden aşağısı gelebilmiştir. Havariler yeşil, beyaz, mavi, sarı khiton üzerine kırmızı, yeşil, sarı, mavi himation giymektedir. Bryer ve Winfield tonozun merkezindeki Analipsis sahnesini belgeleyebilmişlerdir. Araştırmacıların fotoğrafından anlaşıldığı üzere mandorlanın kenarlarında dört melek, ortadaki İsa'yı göge taşımaktadır (Şekil 65). Bununla birlikte yapılan araştırmalar sonucunda Macaristanlı fotoğrafçı István Pi Tóth'un 2015 yılında çektiği fotoğraflarda mandorlanın ucunun görüldüğü tespit edilmiştir (Şekil 66).

Tonoz kemerinde kuzeyde ve güneyde iki figür bulunmaktadır (Şekil 67-68). Günümüze güneydeki figürün omuzdan aşağısı gelebilmişken, kuzeydeki figür yüzündeki tahripler haricinde tam olarak gelebilmiştir. Oturur şekilde tasvir edilen figürlerin ikisi de elinde kapalı bir rotulus tutmakta, ayaklarının altında da suppadaneum yer almaktadır. Güneydeki figür yeşil himation, kuzeydeki figür ise kırmızı khiton üzerine mavi himation giymektedir.

Macaristanlı fotoğrafçı István Pi Tóth'un 2015 yılında çektiği fotoğraflarda tonozun tamamen yıkılmadığı görülmektedir (Şekil 69-70). Tonoz kemerinin tam merkezinde kırmızı çerçevenin sınırladığı madalyon içinde değerli taşlarla ve incilerle süslenmiş bir Yunan haçı, haçın kuzeyinde ve güneyinde kırmızı çerçeve içinde başlarında, ucunda inci dizileri bulunan stemma olan iki figür yer almaktadır (Şekil 71).

Değerlendirme

Mimari

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin hem siyasi hem de ticari anlamda en önemli şehirlerinden biri olan Trabzon'un, tarihi süreç içerisinde birçok uygarlığa ev sahipliği yaptığı bilinmektedir. Trabzon'da özellikle Latin İstilasası (1204) sonrasında dini mimari açısından önemli bir canlanma yaşanmıştır. Bu dönemde ya yeni yapılar inşa edilmiş ya da var olan yapılara yeni eklemeler yapılmıştır. Vazelon Manastırı da günümüze kuruluşundan itibaren eklemeler yapılarak gelmiştir. Çalışmanın konusunu oluşturan Peygamber İlyas Şapeli plan özellikleri ve süslemeleri açısından hem bölge içinde hem de bölge dışında birçok yapıyla benzerlik göstermektedir.

Tek nefli bazilikal planlı bir kuruluşu olan yapının Trabzon'da ve çevresinde benzer örnekleri bulunmaktadır. Hem tek nefli olmaları hem de dini işlevli kullanmaları bakımından Peygamber İlyas Şapeli'ne Trabzon'da Maçka Bibat Köyü Pipat Şapeli (Şekil 72), Maçka Çakılca Köyü Şapel A (Şekil 72), Maçka Soğuk Su Şapeli (Şekil 72), Maçka Hamsiköy Kutsal Kurtarıcı Şapeli (Şekil 73), Sürmene Zavzaga Kalesi Şapeli (Şekil 74) ve Kaymaklı Manastırı Kilisesi; Gümüşhane'de Aşağı Tersun Şapeli (Şekil 75), Tzanicha Şapel A ve Şapel B (Şekil 76a-b) benzeyen örnekler arasında yer almaktadır.

İkonografik Özellikler ve Resim Programı

Bizans Resim Sanatı'nda İsa'nın yaşamındaki olaylar üç temel unsurda ele alınmış ve resim sanatına da bu şekilde yansımıştır. Birinci bölümde enkarnasyon ve İsa'nın çocukluğu anlatılmakta, ikinci bölümde İsa'nın kurtarıcı kimliği ve gerçekleştirdiği mucizeler öne çıkmakta, son bölümde ise İsa'nın çileleri tasvir edilmektedir. Peygamber İlyas Şapeli duvar resimlerinde de belli bir sıra izlendiği görülmektedir. Yapıdaki resim programı incelendiği zaman güney duvarda İsa'nın ilk yıllarının, kuzey duvarda ise son dönemlerinin ele alındığı görülmektedir. Güney duvarda Meryem'e Müjde, İsa'nın Doğumu ve İsa'nın Tapınağa Takdimi konuları işlenirken, kuzey duvarda da Çarmih, Anastasis ve Metamorphosis sahneleri tercih edilmiştir. İsa'nın Vaftizi ve mucizeleri ise batı duvarda

ele alınmıştır. Yapının üst seviyelerinde de Bizans Resim Sanatı ikonografisine uygun olarak Analipsis, Pentekoste, Deesis ve Koimesis konularının işlendiği görülmektedir. Tekli figürlerin yanı sıra yapıda özellikle On İki Bayram siklusunun işlendiği görülmektedir. İsa'nın Kudüs'e Girişi haricindeki diğer bayramlar güney duvardan başlayarak saat yönünde devam etmiş ve kuzey duvarda son bulmuştur.

Peygamber İlyas Şapeli duvar resimlerindeki hem ikonografik dizilim hem de tekli figürlerin kompozisyona yerleştirilmesi Makedonya'da Komnenos Dönemi'nde inşa edilen, 12. yüzyılın sonuna tarihlenen Kurbinova Aziz Georgios Kilisesi duvar resimleriyle benzerlik göstermektedir. Her iki yapıda da fazla sayıda tekli figür tasviri tercih edilmiştir. Bununla birlikte kilise babalarının doğu duvar alt seviyeye yerleştirilmeleri, duruşları, ellerinde tuttukları açık rotuluslarda da benzerlikler görülmektedir (Şekil 77).

İkonografik olarak Peygamber İlyas Şapeli'nde Çileci Aziz tasvirlerinin tercih edilmesi, yapı topluluğunun konumu itibarı ile oldukça uygundur ve Aziz Sabbas ile Kaymaklı katolikonundaki tasvirleri hatırlatmaktadır (Şekil 78). Bizans Resim Sanatı'nın her döneminde sıklıkla tercih edilen İmparator Konstantinos ve annesi Helena'nın Gerçek Haçı tutarlarken tasvir edilmeleri Peygamber İlyas Şapeli haricinde Trabzon'da Aziz Sabbas ve Sarmaşıklı Yukarı Kilise'de de görülmektedir.

Üslup

Bizans Resim Sanatı'nda 12. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan dinamik stille birlikte figürler daha hareketli tasvir edilmeye başlanmıştır. Klasik dönemin aksine dinamik stille birlikte figürlerin yüzlerindeki donuk ifadeler yavaş yavaş yok olmaya başlamıştır. Bu dönemde figürlerin ince, uzun tasvir edildiği, gösterişli kıyafetlerin tercih edildiği, giysilerde dönen ve üst üste gelen drapelerin kullanıldığı, hacimli ve dengeli olan figürlerin jest ve mimiklerle duyguları yansıttıkları görülmeye başlanmıştır. Peygamber İlyas Şapeli duvar resimlerinde ince, uzun figürlerin tercih edildiği görülmektedir. Tasvirlerde, Konstantinos ve Helena sahnesinde olduğu gibi incilerle ve değerli taşlarla benzenmiş kıyafetler kullanılmıştır. Özellikle Müjde sahnesinde Gabriel'in hareketli pelerini ve duruşu sanki gökten o an inmiş izlenimi uyandırmakta, sahnedeki dinamizmi seyirciye yansıtmaktadır. Sanatçı sahnelerin genelinde konuya bağlı olarak figürlerin duygularını yansıtmayı tercih etmiştir. Özellikle Lazarus'un Dirilişi sahnesinde figürlerin jest ve mimiklerinden şaşkınlıkları anlaşılakta, Lazarus'un kötü kokusunu da sahnenin arkasındaki figürlerin burunlarını elleriyle kapatması, yani beden hareketleri anlatmaktadır. Koimesis sahnesinde de figürlerin başlarının öne eğilmesiyle üzüntülerini ve acılarını beden hareketleriyle yansıttıkları görülmektedir. Bu örnekler doğrultusunda Peygamber İlyas Şapeli duvar resimlerinin dönemin üslubunu yansıttığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Peygamber İlyas Şapeli duvar resimleri üslup bakımından Trabzon Ayasofya Kilisesi'nde bulunan duvar resimlerine benzemektedir. Figürlerdeki ağırlık, hacim ve duyguların seyirciye yansması Trabzon Ayasofya Kilisesi'nde de görülmektedir. Özellikle her iki yapıda da Meryem'e Müjde, Vaftiz sahnesindeki melekler ve Koimesis sahnesindeki figürlerin ağırlığı ve hacmi birbirine benzer niteliktedir. Bununla birlikte günümüzde çok az bir bölümü sağlam olan Analipsis sahnesinin figür dağılımı, konuyu ele alış biçimi ve renk seçimi Trabzon Ayasofya Kilisesi'ndeki Analipsis sahnesiyle benzerlik göstermektedir. Trabzon Ayasofya Kilisesi'nde de merkezde mandorlanın içinde, dört meleğin taşıdığı İsa, kuzeyde ve güneyde ise karşılıklı yerleştirilmiş altışar havari görülmektedir (Şekil 79).

Bizans İmparatorluğu'nda 726-843 yılları arasında yaşanan İkonaklasmus Dönemi nedeniyle Bizans Resim Sanatı'nın erken dönem örnekleri neredeyse yok denecek kadar azdır. Özellikle İtalya bu süreçten etkilenmemiş ve erken dönem duvar resim örnekleri

günümüze kadar gelebilmiştir. Bizans Resim sanatının erken dönemlerinde Vaftiz sahnesinde İsa'nın çıplak tasvir edildiği, daha sonraki dönemlerde ise perizoma giyimli olarak tasvir edildiği görülmektedir. Bu bağlamda Peygamber İlyas Şapeli ve Trabzon Ayasofya Kilisesi Vaftiz sahnelerinde İsa'nın çıplak betimlenmesi (Şekil 80), Ravenna Ortodoks ve Arian Vaftizhaneleri gibi erken dönem yapılarında karşımıza çıkmaktadır (Şekil 81a-b).

Sonuç

Peygamber İlyas Şapeli duvar resimleriyle ilgili ana sorun günümüze kadar yapılan çalışmalarda genellikle Bryer ve Winfield'in tanımlarının tekrar kullanılması olmuştur. Bu bağlamda yapılan çalışmaların genelinde duvar resimlerinin ikonografisi, üslubu ve özellikle bölge içerisindeki benzer örnekleri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmemiştir.

Bir diğer sorun Kudüs'e Giriş sahnesinin şapelde neden tasvir edilmediğidir. Yapıda Kudüs'e Giriş sahnesi haricinde tüm bayramlarının tasvir edildiği görülmektedir. Hem günümüze gelen sahneler hem de eski fotoğraflar incelendiğinde Kudüs'e Giriş sahnesiyle alakalı bir iz aranmış, fakat bulunamamıştır. Bu bağlamda sanatçının Koimesis de dâhil olmak üzere tüm bayramları ikonografik programa dâhil edip de neden Kudüs'e Giriş'i programa almadığı anlaşılammıştır. Üslup olarak hem bölgedeki hem de bölge dışındaki, dönem yapıları incelendiğinde yapıdaki duvar resimlerinin Komnenos dönemi özelliklerini taşıdığı anlaşılmıştır.

Yapıyla ilgili başka bir sorun da duvar resimlerinin tarihlendirmesi konusudur. Yapıyı inceleyen araştırmacılar duvar resimlerinin tarihlendirilmesi konusunda farklı görüşler ortaya koymaktadırlar. Rice duvar resimlerinin oldukça iyi bir işçilik gösterdiğini belirterek 16. yüzyıla (1930, s. 79), Bryer ve Winfield ise hem ikonografik düzen hem de üslupsal açıdan duvar resimlerini 13. yüzyıla tarihlendirmişlerdir (2020, s. 583-584).

Sonuç olarak tüm bu bilgiler ışığında yapıdaki duvar resimlerinin 1204-1261 yılları arasında, büyük olasılıkla da 13. yüzyılın sonları 14. yüzyılın başlarına tarihlenebileceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bizans Resim Sanatı'nın geç örnekleri arasında yer alan Peygamber İlyas Şapeli'nin duvar resimleri günümüzde neredeyse yok olmakla karşı karşıyadır. Yapı, Karadeniz Bölgesi'nin zorlu iklim şartları altında kendi kaderine terk edilmiş durumdadır. Doğa şartlarının zorluğu yetmezmiş gibi bir de insan eliyle yapılan tahribatlara da açık durumdadır. Yapının en kısa zamanda korunmaya alınması, gelecek nesillere aktarılabilmesi açısından oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

- ALTUN, T. (2006). *The Regestes of the Medieval Acts of the Vazelon Monastery: The Codex E of the Timios Prodromos on Mount Vazelon as a Source for The Social, Economic and Institutional History of Rural Matzouka from the Thirteenth to the Fifteenth Century*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ATALAR, M. (1999). "XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Karadeniz Ticaretinde Trabzon'un Yeri ve Önemi". *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri* (6-8 Kasım 1998). Trabzon: 131-135.
- BARUT KEMİRTLEK, F. (2020). *Bizans Sanatı'nda Büyük Bayramlar*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- BELKE, K. (1996). *Paphlagonien und Honorius*. TIB 9. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

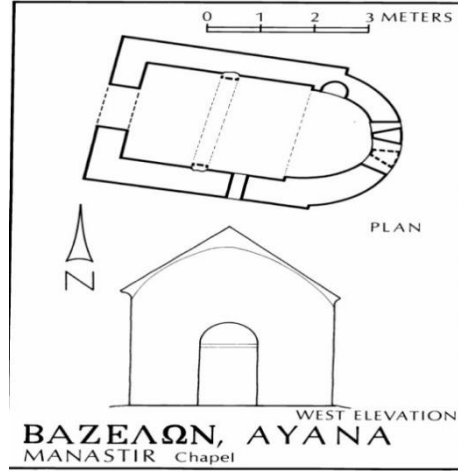
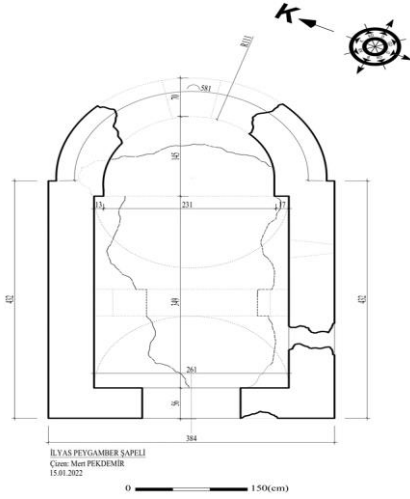
- BRYER, A. - D. WINFIELD (2020). *Karadeniz'in Ortaçağ Dönemi Eserleri ve Topoğrafyası*. C. I, II. (çev. İsmail Köse). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- CHRYSANTHOS (2007). *Η Εκκλησία Τραπεζούντος*. Επιτροπή Ποντιακών Μελετών.
- CUMONT, F. - E. CUMONT (1906). *Voyage d'exploration archeologique dans le Pont et la Petite Armenia*. Brüksel.
- DURMUŞ, A. (2012). *Vazelon Sözleşmeleri*. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık.
- GIBBON, E. (1994). *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyişi ve Çöküş Tarihi Cilt IV Bizans*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- KÖSE, İ. - V. M. DEMCIUS (2014). "Vazelon (St. John) Monastery of Maçka Trebizond". *Codrul Cosminului*. XX/1: 259-272.
- KÖSE, K. (2021). *Trabzon Maçka'daki Vazelon (St. John) Manastırı*. Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ÖKSÜZ, M. (2005). "Kuruluşundan 19. Yüzyıla Kadar Trabzon Tarihine Kısa Bir Bakış (I)". *Karadeniz Araştırmaları*. 5: 11-25.
- RAPTI, I. (2017). "Un nouveau témoignage sur l'empire des Grands Comnènes: la date des fresques de la chapelle Saint-Élie au monastère de Vazélon". *Revue des études byzantines*. 75: 5-39.
- RICE, D. T. (1930). "Notice on Some Religious Buildings in the City and Vilayet of Trebizond". *Byzantion*. 5: 47-79.
- SOYKAN, A. N. (2022). "Trabzon, Maçka, Vazelon Manastırı ve Katholikonu". *Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Teori ve Araştırmalar (Haziran 2022)*. (ed. Doç. Dr. Nurten Kimter). İzmir: Serüven Yayınevi: 585-610.
- ŞENEL, Z. (2019). *Makedonya'da Komnenos Dönemi Resim Sanatı: Kurbinova Aziz Georgios Kilisesi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- TAFT, R. F. - A. W. CARR (1991). "Dormition". *The Oxford Dictionary of Byzantium*. (ed. A. Kazhdan). Oxford University Press. 1: 651-653.
- TOPALIDES, P. (1909). *Ιστορία της ιερας Βασιλικης πατριαχικης και σταυροπηγιακης μονης του Τιμιου Προδρομου και Βαπτιστου Ιωαννου Ζαβουλων η Βαζελων*. Trabzon.
- TOURNEFORT, J. D. (2005). *Tournefort Seyahatnamesi*. (ed. Stefanos Yerasimos, çev. Teoman Tunçdoğan). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Ekler

Şekil 1: Vazelon Manastırı Vaziyet Planı
(Pekdemir, 2022)³

Şekil 2: Vazelon Manastırı (2022)

Şekil 3: Peygamber İlyas Şapeli, Plan
(Pekdemir, 2022)

Şekil 4: Peygamber İlyas Şapeli, Plan ve
Kesit (Bryer, Winfield, 2020, s. 299)

³ Çizimler için öğrencim Mert Pekdemir'e teşekkürlerimi sunarım.

Şekil 5: Peygamber İlyas Şapeli 1900'lü Yıllara Ait Bir Fotoğraf
(Durmuş, 2012)

Şekil 6: Peygamber İlyas Şapeli (2022)

Şekil 7: Peygamber İlyas Şapeli Batı Cephe (2022)

Şekil 8: Peygamber İlyas Şapeli, Kuzey Cephe (2022)

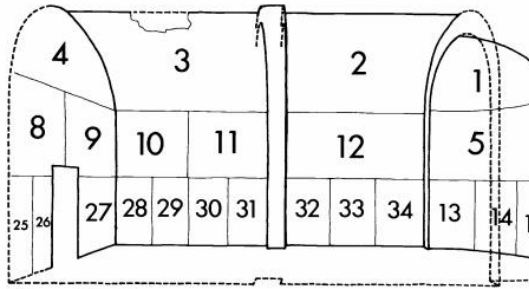
Şekil 9: Peygamber İlyas Şapeli Güney Cephe (2022)

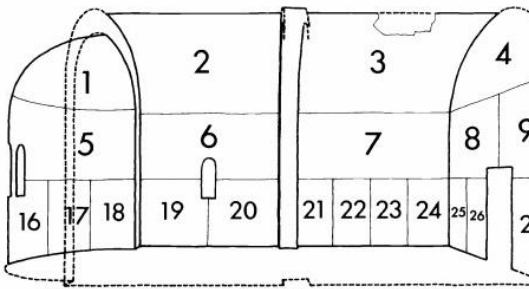
Şekil 10: Peygamber İlyas Şapeli Doğu Cephe (2022)

Şekil 11: Peygamber İlyas Şapeli, Apsis (2022)

View North

View South

Şekil 12: Sahnelerin Yapı İçindeki Dağılımları (Bryer, Winfield, 2020, s. 300)

Şekil 13: Peygamber İlyas Şapeli, Batı Duvar (2022)

Şekil 14: Koimesis (Meryem'in Ölümü)
(Pekdemir, 2022)

Şekil 15: Koimesis (Meryem'in Ölümü), Batı Duvar Üst Seviye

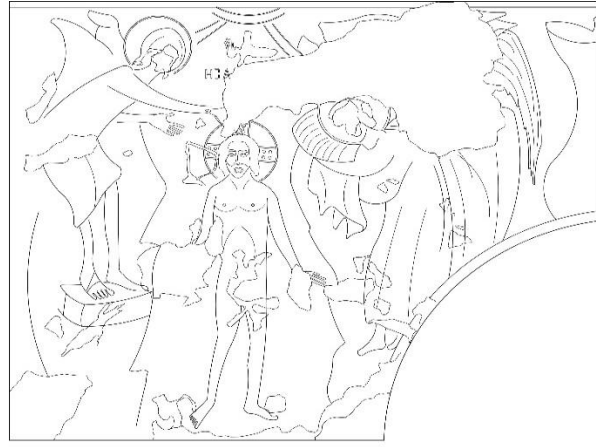
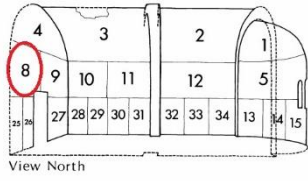
Şekil 16: Koimesis (Bryer, Winfield, 2020, s. 926)

Şekil 17: Vaftiz (2022)

Şekil 18: Vaftiz
(Bryer, Winfield, 2020, s. 929)

LYAĞ PEYGAMBERİ SAĞLIĞI DUYAR RESİMLERİ
Günay YERDEMİR

0 25(cm)

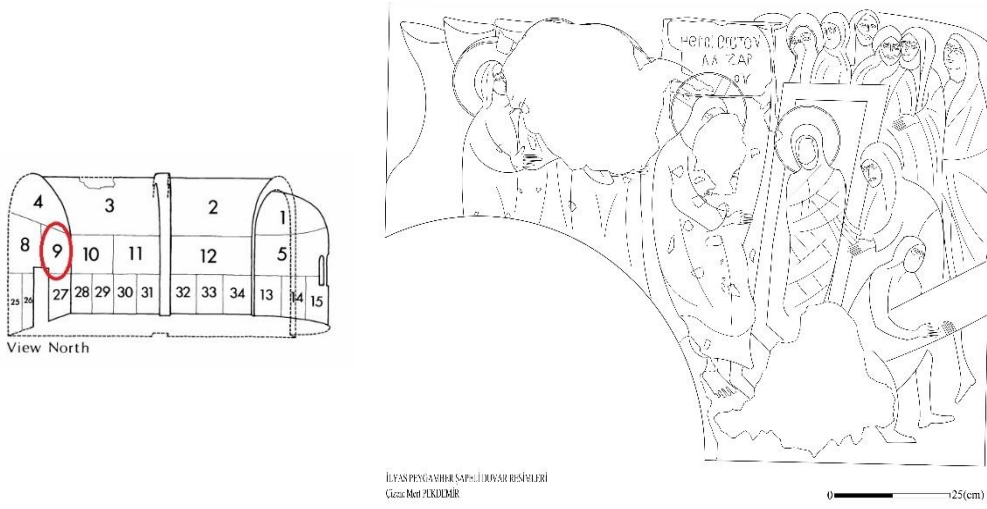
Şekil 19: Vaftiz (Pekdemir, 2022)

Şekil 20: Lazarus'un Dirilişi (2022)

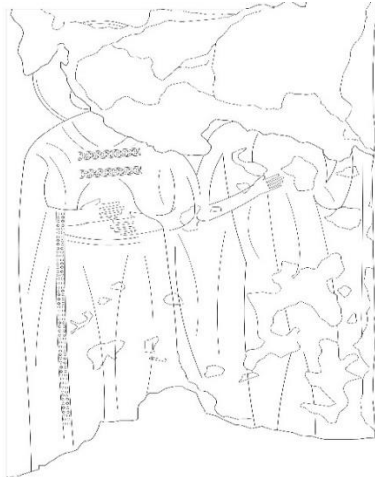
Şekil 21: Lazarus'un Dirilişi
(Bryer, Winfield, 2020, s. 929)

Şekil 22: Lazarus'un Dirilişi (Pekdemir, 2022)

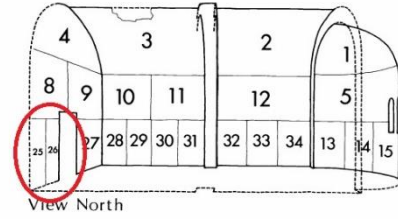

Şekil 23: Aziz Makarius ve Tanımlanamayan Bir Aziz (2022)

İLYAS PEYGAMBER SAPELİ DUVAR RESİMLERİ
Çizim: Metin PEKDEMİR

0 25(cm)

Şekil 24: Aziz Makarius ve Tanımlanamayan Bir Aziz
(Pekdemir, 2022)

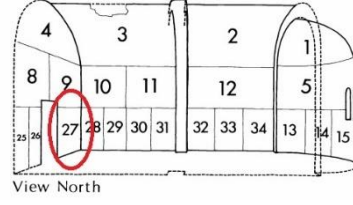
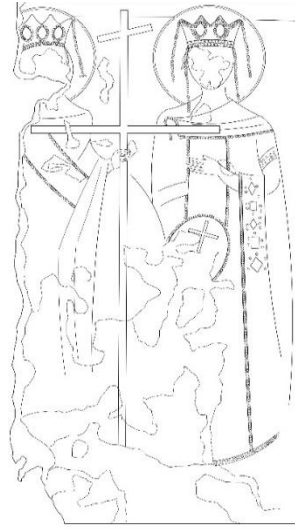

Şekil 25: Konstantinos ve Helena (2022)

Şekil 26: Konstantinos ve Helena
(Bryer, Winfield, 2020, s. 931)

Trabzon Vazelon Manastırı Peygamber İlyas Şapeli Duvar Resimleri

İLYAS PEYGAMBER ŞAPELİ DUVAR RESİMLERİ
Çizim: M. PEKDEMİR

Şekil 27: Konstantinos ve Helena (Pekdemir, 2022)

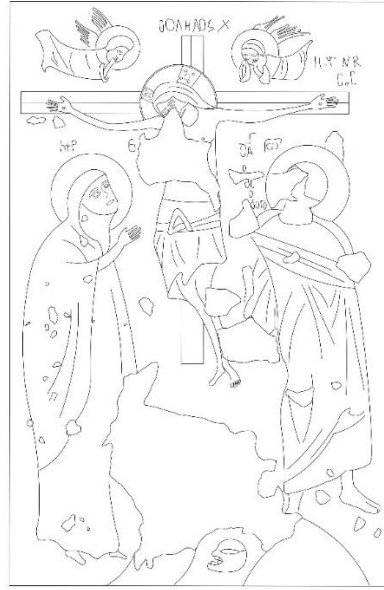
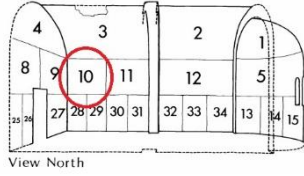
Şekil 28: Çarmıhta İsa ve Anastasis (Diriliş) (2022)

Şekil 29: Çarmıhta İsa (2022)

Şekil 30: Çarmıhta İsa
(Bryer, Winfield, 2020, s. 930)

İLYAS PEYGAMBER ŞAPLI DUVAR RESİMLERİ
Çizim: Meri PEKDEMİR
0 25(cm)

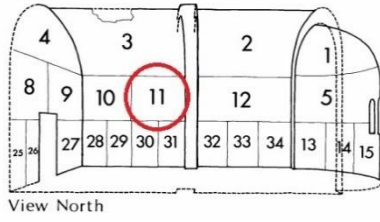
Şekil 31: Çarmıhta İsa (Pekdemir, 2022)

Şekil 32: Anastasis (Diriliş) (2022)

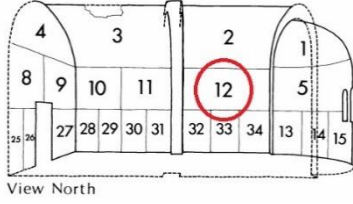
Şekil 33: Anastasis (Diriliş)
(Bryer, Winfield, 2020, s. 930)

İLYAS PEYGAMBER ŞAPELİ DUVAR RESİMLERİ
Çizim: Mert PEKDEMİR

0 ————— 25(cm)

Şekil 34: Anastasis (Diriliş) (Pekdemir, 2022)

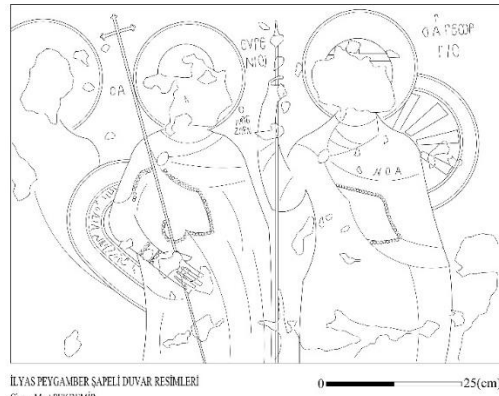
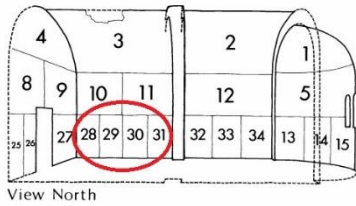

Şekil 35: Metamorphosis (Başkalaşım) (2022)

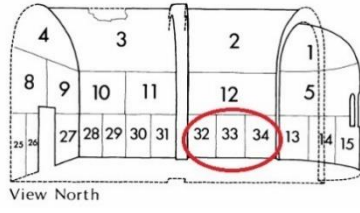

Şekil 36: Aziz Demetrius, Aziz Theodore, Eugenius ve Aziz Georgius (2022)

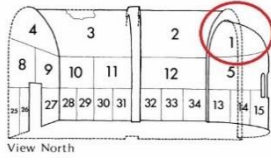
Şekil 37: Aziz Theodore, Aziz Eugenius ve Aziz Georgius (Bryer, Winfield, 2020, s. 931)

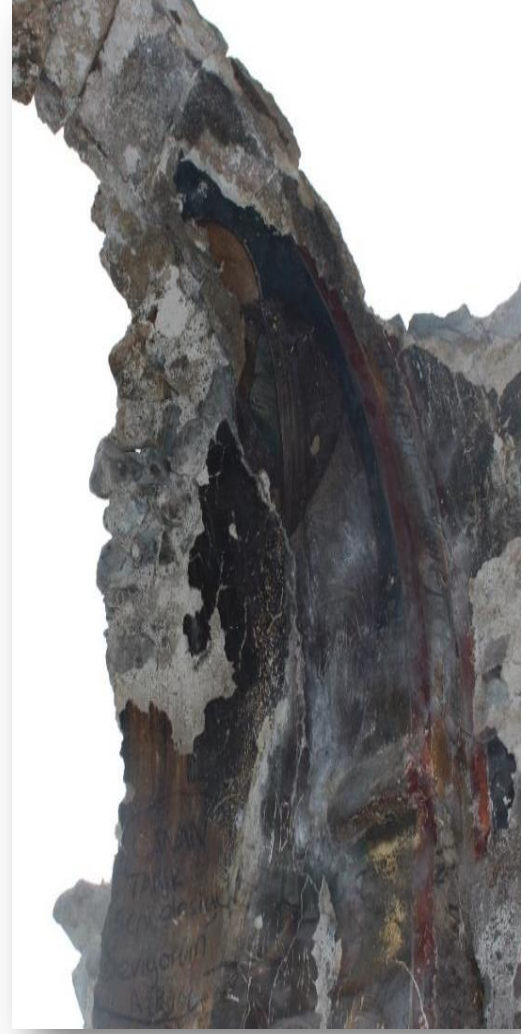
Şekil 38: Aziz Theodore, Aziz Eugenius ve Aziz Georgius (Pekdemir, 2022)

Şekil 39: Ioannes Prodromos, Meryem ve İsa (2022)

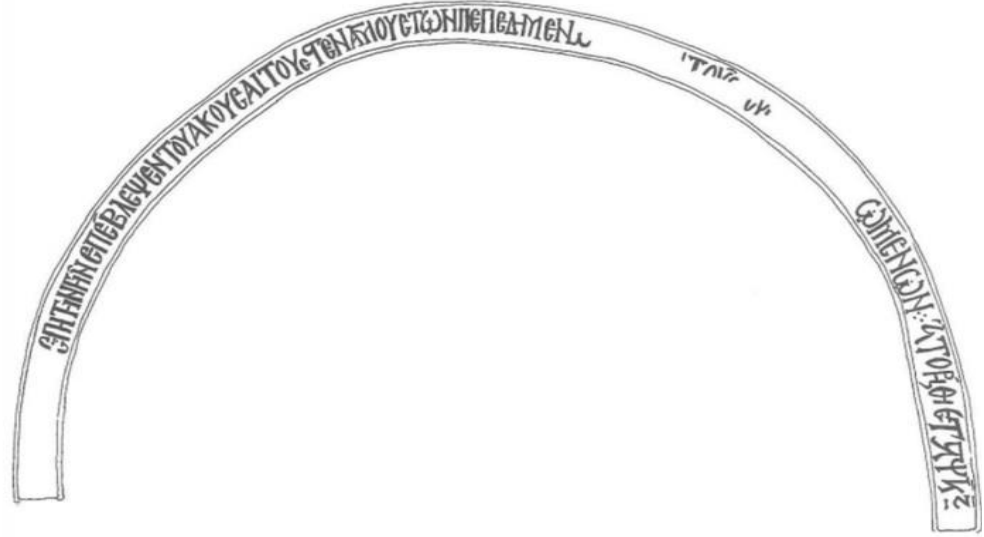
Şekil 40: Deesis (2022)

Şekil 41: Meryem ve İlyas Peygamber (2022)
Şekil 42: İoannes Prodromos ve Elyesa Peygamber (2022)

Şekil 43: Apsis Kemerini Üzerindeki Yazıt (2022)

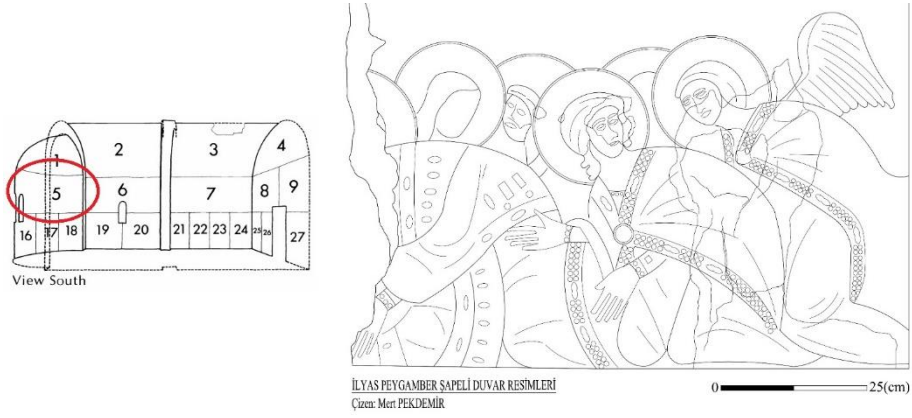
Şekil 44: Apsis Kemerini Üzerindeki Yazıt (Rapti, 2017, s. 12)

Şekil 45: Cennet Melekleri, Güneydoğu (2022)

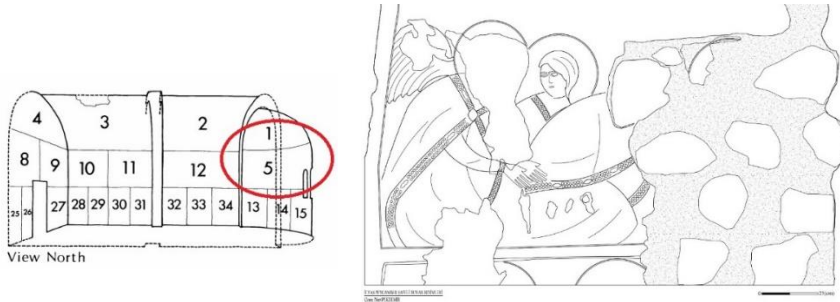
Şekil 46: Cennet Melekleri, Güneydoğu (Bryer, Winfield, 2020, s. 927)

Şekil 47: Cennet Melekleri, Güneydoğu (Pekdemir, 2022)

Şekil 48: Cennet Melekleri, Kuzeydoğu (2022)

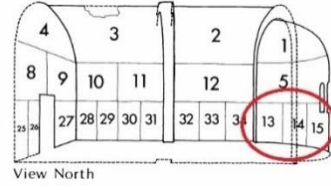
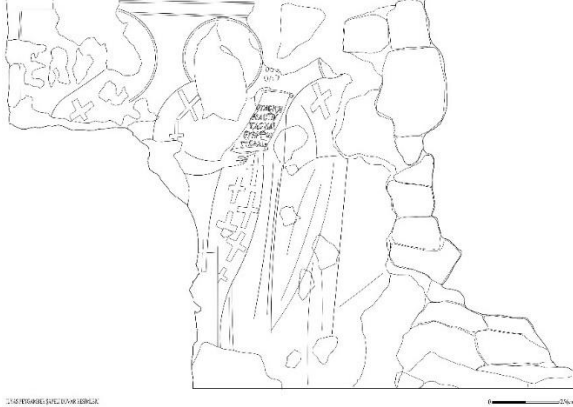

Şekil 49: Cennet Melekleri, Kuzeydoğu (Pekdemir, 2022)

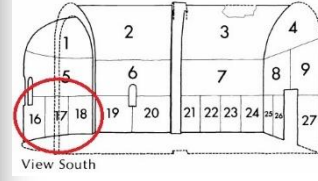

Şekil 50: Aziz Athanasius Nazianuslu
Aziz Gregorius ve Aziz Basileus (2020)

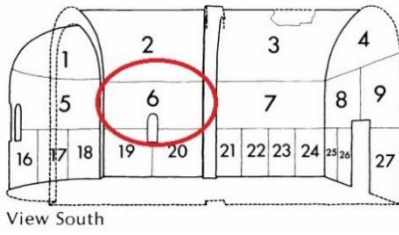
Şekil 51: Nazianuslu Aziz Gregorius
(Bryer, Winfield, 2020, s. 931)

Şekil 52: Nazianuslu Aziz Gregorius (Pekdemir, 2022)

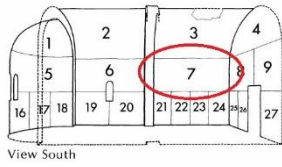
Şekil 53: Ioannes Khrystostos, (Nyssalı?) Aziz Gregorius ve Aziz Nikolaos (2022)

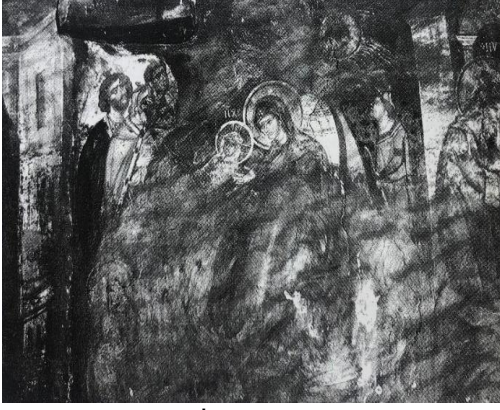
Şekil 54: Meryem'e Müjde (2022)

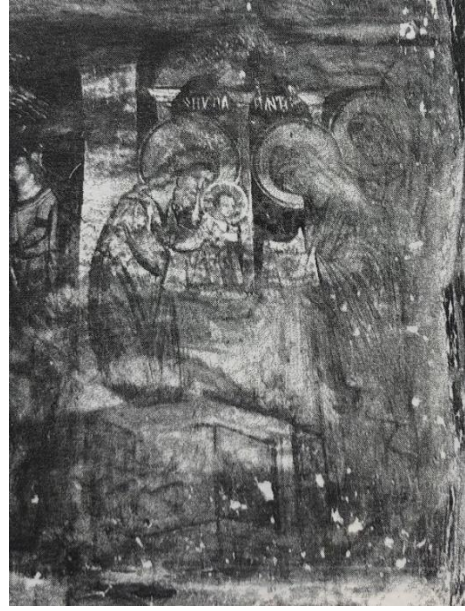
Şekil 55a-b: Meryem'e Müjde (Bryer, Winfield, 2020, s. 927)

Şekil 56: İsa'nın Doğumu ve Tapınağa Takdim (2022)

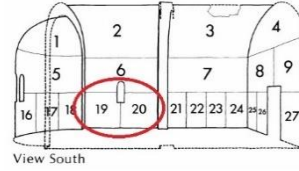
Şekil 56: İsa'nın Doğumu
(Bryer, Winfield, 2020, s. 928)

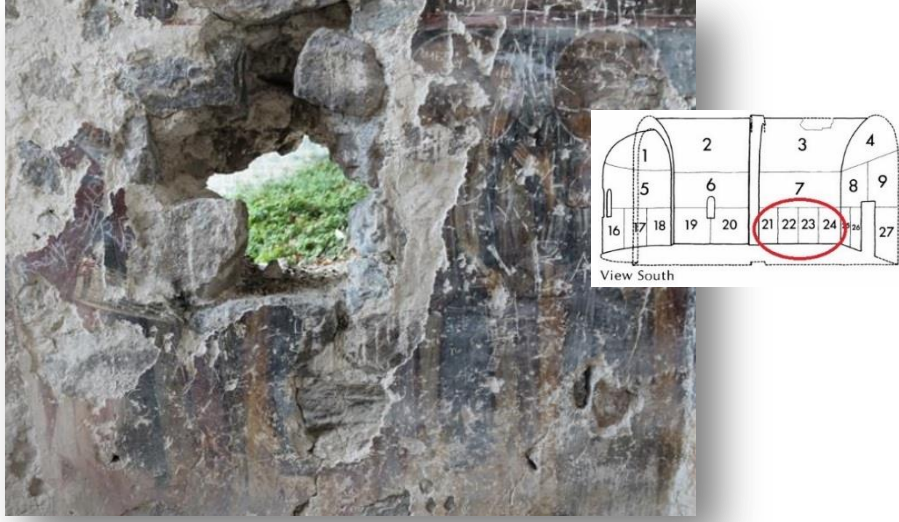

Şekil 57. Tapınağa Takdim
(Bryer, Winfield, 2020, s. 928)

Şekil 58: İlyas Peygamber ve Elyesa Peygamber (2022)

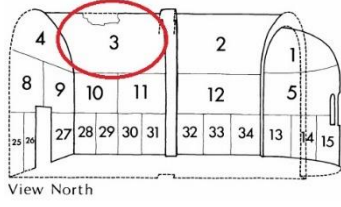

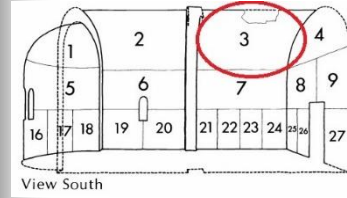
Şekil 59: Bir Martir, Aziz Arsenius, Aziz Euthymios ve Çileci Bir Aziz (2022)

Şekil 60: Tanımlanamayan Bir Figür (2022)

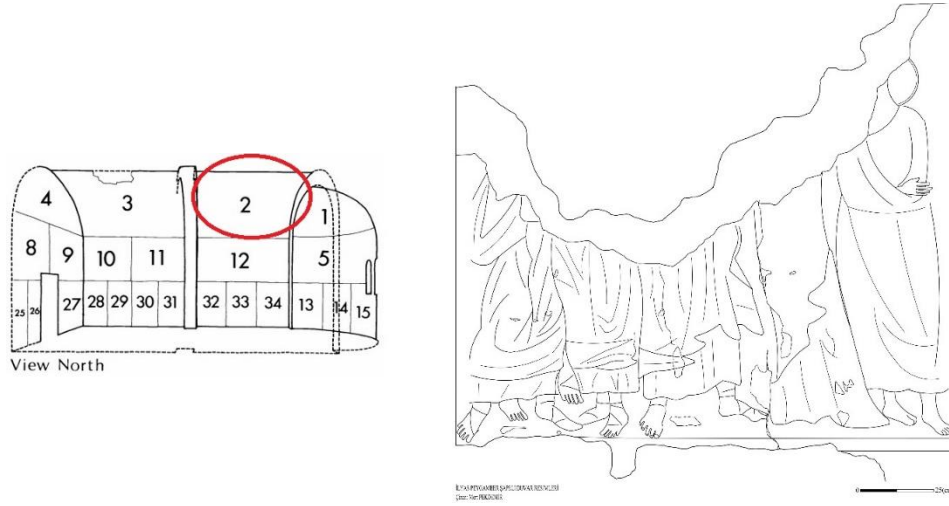
Şekil 61: Pentekost, Batı Tonoz, Kuzey Kısmı (2022)

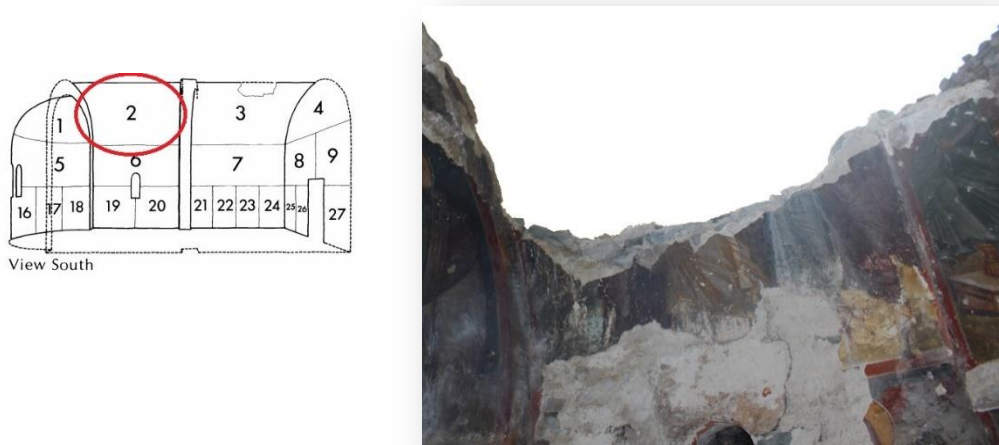
Şekil 62: Pentekost, Batı Tonoz, Güney Kısmı (2022)

Şekil 63: Analipsis (Göge Yükseliş), Doğu Tonz Kuzey Kısmı (2022)

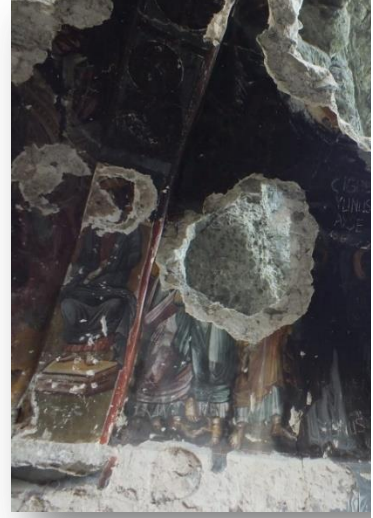
Şekil 64: Analipsis (Göge Yükseliş), Doğu Tonz Kuzey Kısmı (Pekdemir, 2022)

Şekil 64: Analipsis (Göge Yükseliş), Doğu Tonz Güney Kısmı (2022)

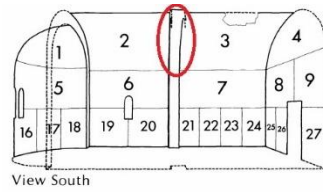
Şekil 65: Analipsis (Göğe Yükseliş)
(Bryer, Winfield, 2020, s. 926)

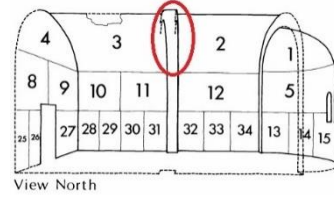

Şekil 66: Analipsis (Göğe Yükseliş)
(Bryer, Winfield, 2020, s. 926)
(István Pi Tóth, 2015)

Şekil 67: Tanımlanamayan Bir Figür, Tonoz Kemerli, Güney (2022)

Şekil 68: Tanımlanamayan Bir Figür, Tonoz Kemerli, Kuzey (2022)

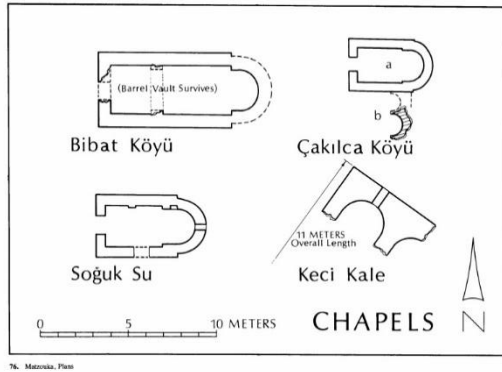
Şekil 69: Tonoz, Dıştan (István Pi Tóth, 2015)

Şekil 70: Tonoz, İçten (István Pi Tóth, 2015)

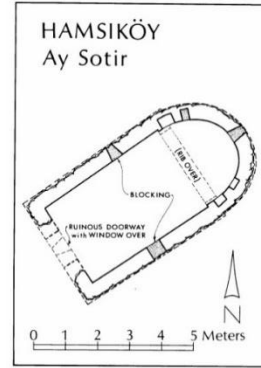

Şekil 71: Yunan Haçı ve Tanımlanamayan İki Figür, Tonz Kemerli İçi
(István Pi Tóth, 2015)

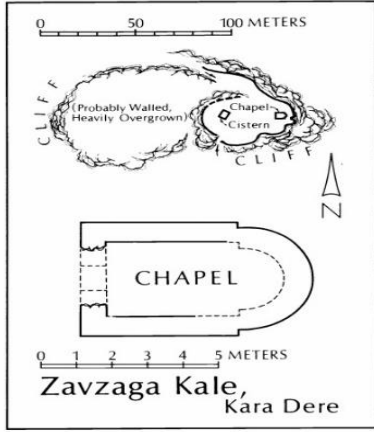

76. Maçka, Plan

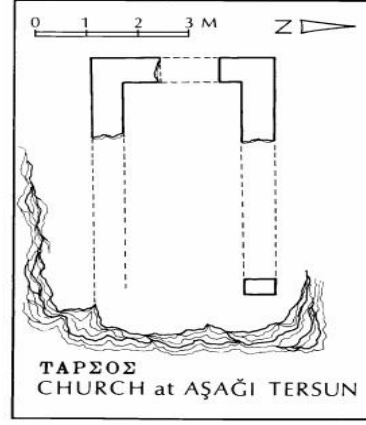
Şekil 72: Maçka, Bibat Köyü, Pipat Şapeli, Maçka, Çakılca Köyü, Şapel A ve Soğuk Su Şapeli
(Bryer, Winfield, 2020, s. 519)

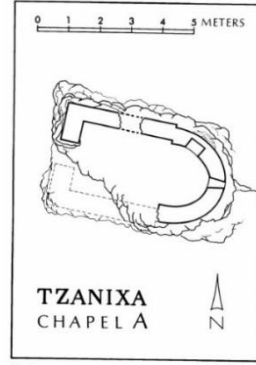
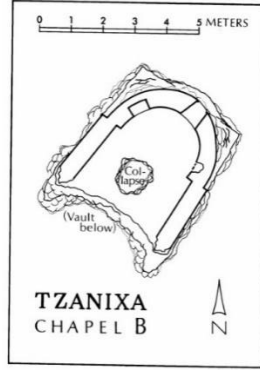
Şekil 73: Maçka, Hamsiköy Kutsal Kurtarıcı Şapeli
(Bryer, Winfield, 2020, s. 585)

Şekil 74: Sürmene Zavzaga Kalesi Şapeli
(Bryer, Winfield, 2020, s. 666)

Şekil 75: Gümüşhane Aşağı Tersun
Şapeli
(Bryer, Winfield, 2020, s. 310)

Şekil 76a-b: Gümüşhane'de Tzanicha Şapel A ve Şapel B
(Bryer, Winfield, 2020, s. 628)

Şekil 77: Kurbinova Aziz Georgios Kilisesi, Kilise Babaları, Doğu Duvar
(Şenel, 2019, Görsel 5.60)

Şekil 78: Kaymaklı Manastırı Katholikonu, Çileci Azizler, Güney Duvar (2022)

Şekil 79: Trabzon Ayasofya Kilisesi, Analipsis, Bema Tonozu (2016)

Şekil 80: Trabzon Ayasofya Kilisesi, Vaftiz Sahnesi (2016)

Şekil 81a-b: Ravenna, Ortodoks Vaftizhanesi ve Ravenna, Arian Vaftizhanesi